

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Kultúratudományi Doktori Program

Tézisfüzet

Patakfalvi-Czirják Ágnes

A székely zászló a politikától a hétköznapiakig

Doktori disszertáció

Témavezető:

Dr. habil. Feischmidt Margit
egyetemi docens

Pécs, 2020

A kutatás elméleti kerete és a disszertáció témájának indoklása

Disszertációmban a 2004-ben megtervezett kék-arany színű, napos-holdas székely zászlót vizsgálom a nacionalizmuskutatók és kultúrakutatók kérdésfelvetései mentén, valamint a tárgyanropológia szempontjai alapján. Úgy gondolom, hogy a nézőpontok kombinálásával az eltérő irányzatok több vakfoltja is kiküszöbölhető. Munkámban a megközelítések kiegészítik egymást, lehetővé téve a nacionalizmuskutatók által hagyományosan elkülönítve elemzett elit-, illetve hétköznapi diskurzusok és gyakorlatok egy keretben való kezelését, illetve a kultúratudományi szempontok beépítését, ekképp a helyi társadalmi viszonyok komplex megjelenítését. Ugyanakkor a tárgyat az etnoregionális törekvések és az identitáspolitikai mikro- és makroszintjeinek szövevényes erőterében vizsgálom meg, kiemelve a közösségi jelképet a leegyszerűsítő, csupán a szimbolikus jelentésekre redukáló magyarázatokból.

Dolgozatomban a zászló történetére koncentrálni elemezem a székelyföldi etnopolitikai mozgalmakat, érintve a régió reprezentációjának különböző szintjeit és a versengő reprezentációkhoz kapcsolódó identitáspolitikák konfliktusait és összefonódásait, mint például az identitást megjelenítő tárgyak piacát, a helyi radikális jobboldali hálózatot, valamint a zászlónak a személyes léttérben és a hétköznapi életben betöltött funkcióját. A munka egyik központi célja, hogy a politikai törekvéseket, civil kezdeményezéseket, a régióra vonatkozó, a gazdaságot és kultúrát érintő elképzeléseket egy kiterjedt viszonyrendszerben kezelje. Ebben láthatóvá válik, hogy az elit-diskurzusok fentről-lefelé terjedő koncepciói mellett a helyi, alulról jövő kezdeményezések, illetve a szakmai diskurzusok és közösségi érdekek hogyan képesek egymást kiegészíteni és támogatni, olykor pedig hogyan hatnak egymás ellen. A dolgozat tehát arra mutat rá, hogy az etnoregionális folyamatok megértéséhez megkerülhetetlen a különböző szintek és mezők közötti átjárások, összefüggések és konfliktusok elemzése. Ezáltal akár az is jól beazonosítható lesz, hogy az egyes politikai törekvések hogyan válhatnak sikeressé és hosszútávon fenntarthatóvá, míg mások a mozgósítás ellenére sem működnek.

Ahogy munkám elméleti fejezetében részletesen is kifejtettem, a rendszerváltás óta könyvtárnyi méretűvé duzzadt a közép-kelet-európai térségre koncentrálni a nacionalizmuskutatók szakirodalmát, amelyet azonban sokáig kizárólag a nemzetek kialakulásának és a nemzeti gondolat térhódításának kérdésköre uralt. A nemzetek eredete, az általuk elfoglalt területeken élő társadalmi csoportok története kapcsán a kutatók általában két meghatározó kérdést tárgyaltak: az egyik arra irányult, hogy mikortól nevezhetünk egy csoportot, társadalmat nemzetnek, és ezzel összefüggően az mióta uralja és adminisztrálja az

adott területet, míg a másik arra világított rá, hogy a kialakult nemzeti közösségek milyen kulturális jellemzők, gyakorlatok alapján írhatók le. Ezek a tudományos kérdésfelvetések a nemzetek közötti konfliktusokra, az etnikai ellentétekre, a kultúrák vagy civilizációk összecsapására összpontosítottak, míg annak megválaszolása, hogy a nemzeti vagy etnikai hovatartozás hogyan marad fenn, hogyan reprodukálódik, illetve különböző tárgyiasult formában hogyan horgonyozza le a nemzethez/közösséghez kapcsolt kulturális tulajdonságokat és megkülönböztető jellemzőket, a háttérbe szorult.

1995-ben megjelent könyvében Michael Billig azt állítja, hogy a nacionalizmust egyrészt a nemzetállamok kialakulásához, másrészt a véres összecsapásokhoz kötik a kutatók. Szerinte a történészek az első paradigmát preferálják, míg a szociológiában és általában a társadalomtudományokban a másodikat használják, mégpedig a távoli (periférikus) társadalmak, csoportok összetűzéseinek leírására (Billig 1995: 6). A saját társadalomban viszont a nacionalizmus problémája csak azokban az esetekben vetül fel, amikor egy csoport vagy egy mozgalom a status quo és a hegemonia fenntartását veszélyezteti. Ezt a nézőpontot egészíti ki a kritikai kultúrakutatás, amely a nemzetépítés jól artikulált elitprojektje mellett a nacionalizmus észrevétlen, hétköznapi gyakorlataira, reprezentációira kérdez rá, mint amilyen Billig példáival az időjárás-jelentésben ábrázolt országtérkép, a középületekre kitűzött nemzeti zászló, az iskolai ünnepélyeken vagy sportesemények előtt énekelt himnusz. Mindezek közvetítik a lakosság felé a nemzetről alkotott tudást, főképp pedig átélhetővé teszik a közösséghez tartozás érzését. A székely zászló történetén keresztül jól megragadható, hogy a közösségi identitás hogyan reprodukálódik a politika és a hétköznapi emberek, a hétköznapi és a közösségi kontextusok szintjén, a zászlóhasználat pedig hogyan hoz létre és jelenít meg identitásrepertoárokat.

A nemzeti zászlók nemcsak a közösség hagyományainak folytonosságát és a politikai egységet szimbolizálják (ld. Smith 2009), hanem az identitás megfogalmazásának is fontos eszközei (Berta 2008). Ugyanakkor a zászlók szimbolikus ereje olyan kulturális tőke is, amelyért érdemes versenyre kelnie a különböző politikai szervezeteknek, identitáspolitikai mozgalmaknak. A zászlókban megtestesülő szimbolikus tőke kisajátítására tett kísérletek különböző társadalmi válságokra vagy hatalmi egyensúlyvesztésre utalnak (Antonsich–Skey 2017, Bourdieu 1985), mint ahogy a zászlók funkciójának változása is tükrözheti a társadalmi viszonyokban beállt változásokat (lásd Kolsto, 2006, Eriksen–Jenkins 2007). Ahogy ezt a jelenséget Orvar Löfgren svéd antropológus összegezte: „sok esetben a nemzeti zászlók szeizmografikus felületként működnek, amelyek képesek regisztrálni akár a legkisebb tudatos vagy nem tudatos nemzeti rezgést is” (Löfgren 2005: 137). A kutatásban vizsgált esetben az

erdélyi magyar kisebbségi önreprezentációjának és az identitásépítésnek egy újabb szakasza bontakozik ki, eltávolodva az „erdélyi magyar társadalom” elképzeléstől (ld. Kiss 2010).

A dolgozatnak a tárgy karrierjét bemutató első két fejezete (VI-VII.) helyi szinten tekinti át azt a viszonyrendszert, amely lehetővé tette a székelyföldi autonómi mozgalom kibontakozását, majd a székely zászló ezzel összefüggő elterjedését. A megtervezését követő első években (2004–2010) az új szimbólum jobbra csak a személyes kapcsolathálókon keresztül terjedt. A zászló autentikus megjelenítése körüli viták a helyi értelmiségi csoportok és etnoregionális politikai szereplők közötti érdekellentétek mentén alakultak, miközben a szimbólum a román nemzetállammal szembeni emancipációs jelentése hangsúlyozódott, és ekképp vált a helyi etnikai diskurzus részévé. 2010 után a területi autonómia diskurzusa az erdélyi magyar közbeszédben és politikai mezőn belül egyaránt felerősödött, a zászlóhasználat mozgósító erejét és a hozzá kapcsolt szimbolikus tőkét a legnagyobb kisebbségi párt (RMDSZ) politikusai is intenzíven kezdték kiaknázni. Ezért a már létező zászlót úgymond újra felfedezték, és erőteljesebb, látványosabb politikai szereppel ruházták fel. A dolgozat következő része (VII. fejezet) azokat a – régió reprezentációjáért, a közösség meghatározásáért folytatott – hatalmi versengéseket tárgyalja, amelyek a helyi kezdeményezőkől és morális újtókból politikai tényezőkké előlépő szereplők és a hatalmat birtokló, országos támogatások felett diszponáló helyi politikai elit között folytak. A verseny nemcsak a politikai szereplőket involválta, hanem kiterjedt az általuk szervezett utcai eseményekre, ünnepekre is, amelyek során a helyiek a kulturális és önkormányzati jogokat követelő politikai közösségként jelentek meg.

A régió reprezentációjának meghatározására irányuló identitáspolitikai törekvésekben a helyi politikai szereplők mellett a radikális jobboldali fiatalok is aktívan részt vettek. A székelyföldi radikális jobboldali szubkultúra mint civil, hagyományőrző csoport szerveződött, ami lehetővé tette számára a helyi társadalmi beágyazódást, ideológiájában és gyakorlataiban azonban magyarországi testvérszervezeteit követte. Az elemzés harmadik részében (VIII. fejezet) az előzőkhöz képest jobban kibontakozik az a román állammal szembeni pozíció, amelyet a székelyföldi radikális jobboldali fiatalok konzekvensen és artikuláltan képviseltek, nagy hatást gyakorolva a közbeszéd egy részére. A radikálisok organikus és hagyományos társadalmi szövetségként tekintettek, tekintenek Székelyföldre, ahol a különböző etnikai csoportok hierarchikus rendbe kell szerveződjenek, és pontos feladatkörök révén határozhatók meg. A helyi romák eszerint az olcsó munkaerőt képviselik, a székelyek és a románok közötti viszonyt pedig a hatalmi aszimmetriának kellene meghatároznia a székelyek javára. Az etnikai csoportok közötti hierarchiához hasonlóan szerintük a helyi magyar közösséget is újra kellene formálni,

az érdemesség, a rátermettség és a székely társadalom működéséért vállalt önfeláldozás alapján. Az önfeláldozás ebben az összefüggésben többek között a székely zászlóért vállalt hatósági zaklatás, a magyar nacionalista diskurzust alkalmazó provokatív és figyelemfelkeltő akciók kivitelezésében merül ki.

A zászló elterjedését és etnoregionális szimbólummá válását nemcsak az segítette elő, hogy a román hatalommal szembeni emancipatorikus mozgósításra használt tárggyá vált, hanem az is, hogy egyre szélesebb körben vált hozzáférhetővé. A forgalmazás lehetőségeit, körülményeit és ellentmondásosságát tárgyalja a rákövetkező fejezet (IX.). Az identitást jelölő tárgyakkal létezik egy szűk, de szimbolikus értelemben fontos piaca. A székely zászló körüli politikai performanszok megélénkülésével a zászlók gyártása és árusítása is fontos üggyé vált. Több helyi kézműves, kisebb cég és a radikális jobboldali hálózatokhoz kötődő szervezet válaszolt erre a piaci lehetőségre. A megbízhatónak titulált gyártókat viszont nemcsak a termékekkel szembeni minőségi követelmények határozták meg, hanem a helyi beágyazottságuk foka és a helyi kultúra iránti elkötelezettségük is.

A székely zászló mint kitalált hagyomány (Hobsbawm 1992) kevesebb, mint két évtizede jött létre, ennek ellenére felmérések bizonyítják, hogy a székelyföldi közösségekben elterjedt, és fontos szimbólummá vált. Ennek a jelenségnek a különböző vonzatait tárgyalja a disszertáció utolsó és egyben leghosszabb fejezete (X.). A hétköznapi nacionalizmus témakörét három egymással összefüggő kérdésre bontottam le, egyrészt a hétköznapi emberek attitűdjeire, zászlóval kapcsolatos elképzeléseire voltam kíváncsi. Ebben az alfejezetben három, a régióban készített fókuszcsoporthoz tartozó interjúból indultam ki, amelyek a szülőföldhöz való viszonyulást, a helyi politikával szembeni attitűdöket és a zászlóhoz kapcsolt értelmezéseket mutatják be. Másrészt a tárgy a politikai jellegű események mellett a hétköznapi és a privát szféra részévé is vált.

A székely zászlók megjelenése a helyi sporteseményeken és a székely származásukat hangsúlyozó sportolók körében a tárgy jelentésének egy újabb aspektusát emelte ki, amely támogatja a politikai mezőben termelődő jelentést is: kitartással, teljesítménnyel az akadályok és a nehézségek nemcsak a sportban, hanem társadalmi és politikai szinten is legyőzhetők. A zászló használata a privát térben pedig egy másik tapasztalatra mutat rá, amely a rendszerváltás előtti kollektív tapasztalatok egyfajta folytatásaként jeleníti meg a zászlóval szembeni román nemzetállami fellépést. A helyiek sokszor úgy élik meg, hogy a román hatalom a személyes szférába számúzi a székely identitás megélésének, reprezentációjának lehetőségeit, ami felerősíti azt a félelmet, hogy a közösség látható, a köztereken jelen levő reprezentációja nélkül a közösség létezése is megkérdőjelezhető. Ezért az állami viszonyulással szembeni ellenállásra

– vagyis az identitás demonstrálására – a vizsgálat időszakában a helyiek sokféle családi alkalmat is megragadtak. Ezek közül egy lakodalmat, egy családi karácsonyt és egy születésnap megünneplését elemzek a dolgozatban.

A zászló banalizálódásának kérdése is ellentmondásosan alakult. Ahogy más kutatások bizonyították, minél magasabb fokú autonómiát élvez egy kisebbségi közösség, etnikai jelképei annál hamarabb banalizálódnak (Crameri 2000). Mivel Székelyföldön a zászlóhasználat összefonódott a hatalmi elnyomással szembeni ellenállással – ami igazán el is terjesztette a jelképet – a rutinizálódás és banalizálódás nem mehetett úgy végbe, mint egy nemzetállam esetében. A székelyföldi esetben a zászlóhasználat addig volt kiemelt téma a kisebbségi nyilvánosságban, amíg a 2015-ös zászlók használatára vonatkozó törvényt megszavazta a román parlament, és az nehézségeket gördített a zászlós felvonulások és performanszok elé. Az, hogy 2004-től, 2015-ig, és főleg 2010-2015 között az elkötelezett politikai elit a zászló szimbolikus védelmére építette fel a közösség-szervező és mozgósító politikáját, majd pár év múlva látszólag lemondott erről a célról, jól mutatja a régióban zajló szimbolikus politika és az identitáspolitika működését. A kisebbségi szimbolikus politizálás ugyanis ebben a térségben a nemzetállami keretek között, a törvényi határokon belül, olykor azok feszegetésével, jogi szempontból gyakran egyfajta szürke zónában érvényesül. Amikor ezek kerete beszűkül, a szimbolikus politikai és identitáspolitikai törekvések újabb terepre helyeződnek át, akár újabb szimbólum köré alakulnak.

A kutatásban alkalmazott módszerek

A dolgozat antropológiai terepmunkán és kritikai diskurzuselemzésen alapul, és a tárgy karrierjének különböző fázisait veszi sorra. A zászló jelentésrétegeinek feltérképezése mellett a vele kapcsolatos társadalmi gyakorlatokat is beemeltem a vizsgálatba. A nemzeti vagy közösségi zászlók használatára vonatkozó kérdések általában inkább a szimbólumok elemzése irányába mutatnak. Én azonban arra fókuszáltam, hogy a szimbólum hogyan jelenik meg a politikai mezőn kívül, miképp közvetít értékeket, hogyan hívja elő az identitásról alkotott elképzeléseket és érzelmeket, illetve hogyan alakítja azokat. Az egyértelmű politikai törekvések mellett tehát arra voltam kíváncsi, hogy milyen új kontextusokat és viszonyokat lehet feltárni a székely identitásról és a székelyföldi régió megkonstruálásának folyamatáról. A terepmunka során ezért nemcsak a tüntetéseket, lokális ünnepeket és kulturális eseményeket vizsgáltam, hanem olyan szűkebb, adott közönségeket érintő eseményeket is, mint például a nyári zenei fesztiválok, táborok stb. Ezeken az alkalmakon léptem kapcsolatba a későbbi

interjúalanyaikkal is. A terepmunkával párhuzamosan a sajtóban megjelent anyagokat, online térben zajló vitákat, a zászlóval kapcsolatos önkormányzati jegyzőkönyveket, blogok írásait elemeztem.

A felsorolt módszerek alkalmazásával a székely zászló vizsgálatának eredményeit a következőképpen lehet megragadni:

1. A zászló megtervezésének, beiktatásának és elterjedésének története alkalmas arra, hogy a régió elismertetésének és az identitás megjelenítésének olyan aspektusai is feltáruljanak, amelyeket a klasszikus, terepmunkára épülő nacionalizmuskutatók nem képesek egyszerre kezelni.
2. Ezzel a megközelítéssel a zászló elterjedésének folyamatát több szempontból lehet megragadni. Egyszerre vizsgálható a politikai mozgósítás nyomán kitermelődő kínálat és a rá reagáló kereslet is, a politikai célok és a társadalmi igények az adott viszonyrendszerek szintjén, valamint a banális és a forró nacionalizmus közötti dinamikák.
3. Jól kibonthatóvá váltak a nacionalizmus politikai, társadalmi és kulturális megjelenési formái közötti összefüggések és kölcsönhatások, azaz hogy egy politikai célt megtestesítő tárgy miként válik személyessé, vagy a szimbolikus tárgyból hogyan lesz áru stb.

Az értekezés fő eredményei

Dolgozatomban azt vizsgáltam meg, hogy a 21. században, a globalizáció késő ipari társadalmaiban hogyan érvényesül egy, a 19. századi nemzeti mozgalmak klasszikus mozgósítási módszereit és diskurzusait alkalmazó etnoregionális mozgalom. Azt vizsgáltam, hogy a székelyföldi elit miképp talál ki új hagyományokat korábbi, sikeresnek bizonyult minták alapján, és hogyan próbálja folytatni egy elképzelt közösség (ld. Anderson 2006) intézményesítését, határainak megszilárdítását. Ugyanakkor az is foglalkoztatott, hogy az emberek milyen mértékig hajlandók azonosulni ezekkel a régi modellek alapján megfogalmazott törekvésekkel, továbbá hol vannak ma a nemzetépítés korlátai, ugyanakkor milyen új lehetőségei és terepei vannak a nacionalizmusnak.

A székely identitáspolitika azonban nemcsak a román és a regionális identitás közötti távolságot hangsúlyozta, hanem a székely és a magyar kategóriák közötti különbségeket is artikulálta. Az autonómiamozgalom aktivistái ebben a kontextusban is a székely identitás

státuszjelölő szerepét emelték ki. Szerintük az identitás ugyan öröklődik generációról generációra, de az etnikai csoporthoz való tartozásra érdemessé kell válni, vagyis az identitáspolitikai diskurzusokat az érdemesség és a teljesítmény fogalmai köré építették. Etnopolitikai céljaik azonban nem csupán a román állam ellenállása miatt nem tudtak megvalósulni, hanem – többek között – a régió kulcspozícióit uraló politikai szervezet befolyása miatt sem. Az utóbbi ugyan képes volt marginalizálni a kezdeményező, morális újító és hatalmi ambíciókkal bíró értelmiséget, valamint áthelyezni az identitáspolitika hangsúlyát a székely–magyar kategóriák közötti különbségről a székely–román kategóriák aszimmetriájának tematizálására, de elsősorban abban volt érdekelt, hogy új egyensúlyt alakítson ki az erdélyi magyar, a romániai és a magyarországi politikai erők között.

Mindazonáltal a székely zászló elterjedésével a regionális identitás nemcsak hangsúlyosabbá, láthatóbbá vált, hanem a társadalmi gyakorlatok szintjén is megnyilvánult. A zászlók kitűzése a tudatos politikai cselekvést is lehetővé tette: ezekkel a helyiek nemcsak számos, korábban románként számon tartott közintézményt – önkormányzatok, megyei tanácsok – jelöltek meg, hanem a helyi lakosok házait, lakásait is jelöltté tették. A 2012 és 2016 közötti időszakban a hovatarozás ilyen látványos performálása nyilvánvalóvá tette a helyiek igényét arra, hogy saját közösségük reprezentációján keresztül alakítsák ki a településeik otthonosságát. Az etnikai jelöltség–jelöletlenség, illetve a forró és a banális nacionalizmus egyszerre mutatkozott meg a szimbólumok körüli politikai mechanizmusokban, ami a helyi elitek, a román nemzetállam és a helyi, hétköznapi emberek relacionális viszonyában érthető meg. A banális és a forró nacionalizmus közötti elmosódó határokat a zászló példáján mutattam be. A másfél évtized alatti változások azt bizonyították, hogy az erős regionális identitás mellett a román nemzetállam mint elnyomó hatalom képe tudja a legsikeresebben mozgósítani a helyi lakosságot – és ennek tárgyiasult jelképe a vizsgált időszakban egyértelműen a székely zászló vált.

Hivatkozások

Marco Antonsich – Michael Skey: Introduction: The Persistence of Banal Nationalism, in uő.: *Everyday Nationhood. Theorising Culture, Identity and Belonging after Banal Nationalism*, London, Palgrave Macmillan, 2017, 1 – 13.

Berta Péter: Szubjektumok alkotta tárgyak – tárgyak által konstruált szubjektumok. Interakció, kölcsönhatás, egymásra utaltság: az „új” anyagkultúra-kutatásról, *Replika* 63, 2008a, 29–60.

Michael Billig: *Banal Nationalism*, London, Sage, 1995.

Pierre Bourdieu: Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának kritikai elemzése, *Szociológiai Figyelő*, 1, 1985, 7–22.

Kathryn Crameri: Banal Catalanism?, *National Identity*, 2, 2000/2, 145–157.

T. Hylland Eriksen – Richard Jenkins: *Flag, nation and symbolism in Europe and America*, London, Routledge, 2007.

Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence (ed.): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge 1992.

Kiss Tamás: *Adminisztratív tekintet. Az erdélyi magyar demográfiai diskurzus összehasonlító elemzéséhez*, Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010.

Pal Kolsto: National symbols as signs of unity and division, *Ethnic and Racial Studies*, 29, 2006/4, 676–701.

Orvar Löfgren: A Flag for all Occasions? The Swedish Experience, In Eriksen, T. H.–Jenkins, R. szerk.: *Flag, nation and symbolism in Europe and America*. London: Routledge, 2007, 136–145.

Anthony D. Smith: *National Identity*, Harmondsworth, Penguin, 1991.

A témában közölt tudományos publikációk

2015: Szimbolikus konfliktusok és performatív események a „székely zászló” kapcsán. *Regio*, 23/2: 41–76.

2016: Nemzeti csoportkép. A székely identitás mint kategória alakulása a rendszerváltás óta. In Földes Gy.–Antal A. (szerk.): *Holtpont. Társadalomkritikai tanulmányok Magyarország elmúlt 25 évéről*. Napvilág Kiadó: Budapest.

2017: Változó Székelyföld. A blokk bevezető tanulmánya. (Zahorán Csabával közösen) *Replika 105*: 85–89.

2017: A román nemzet határai – régió és identitás Székelyföldön és a Moldovai Köztársaságban. *Replika 105*: 107–145.

2017: Nacionalista szubkultúra és közösségépítés – a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom Erdélyben. *Replika 105*: 165–189.

2018: Ünnepeyes keretek között újra és újra kimondani. A Székely Szabadság Napjának elemzése. In Filep Tamás-Gusztáv (szerk.): *Ünnep és felejtés. Emlékezet, identitás, politika*. Kalligram: Budapest.

2019: Székelyföld a kirakatban. Szimbolikus tárgyak és árukörforgásuk. *Regio*, 27/1: 81–133.